

1925 чылдың
август 31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 124

(18399)

2013 чылдың
ОКТАБРЬ 24,
четверг
Садар өртээ
хостуг

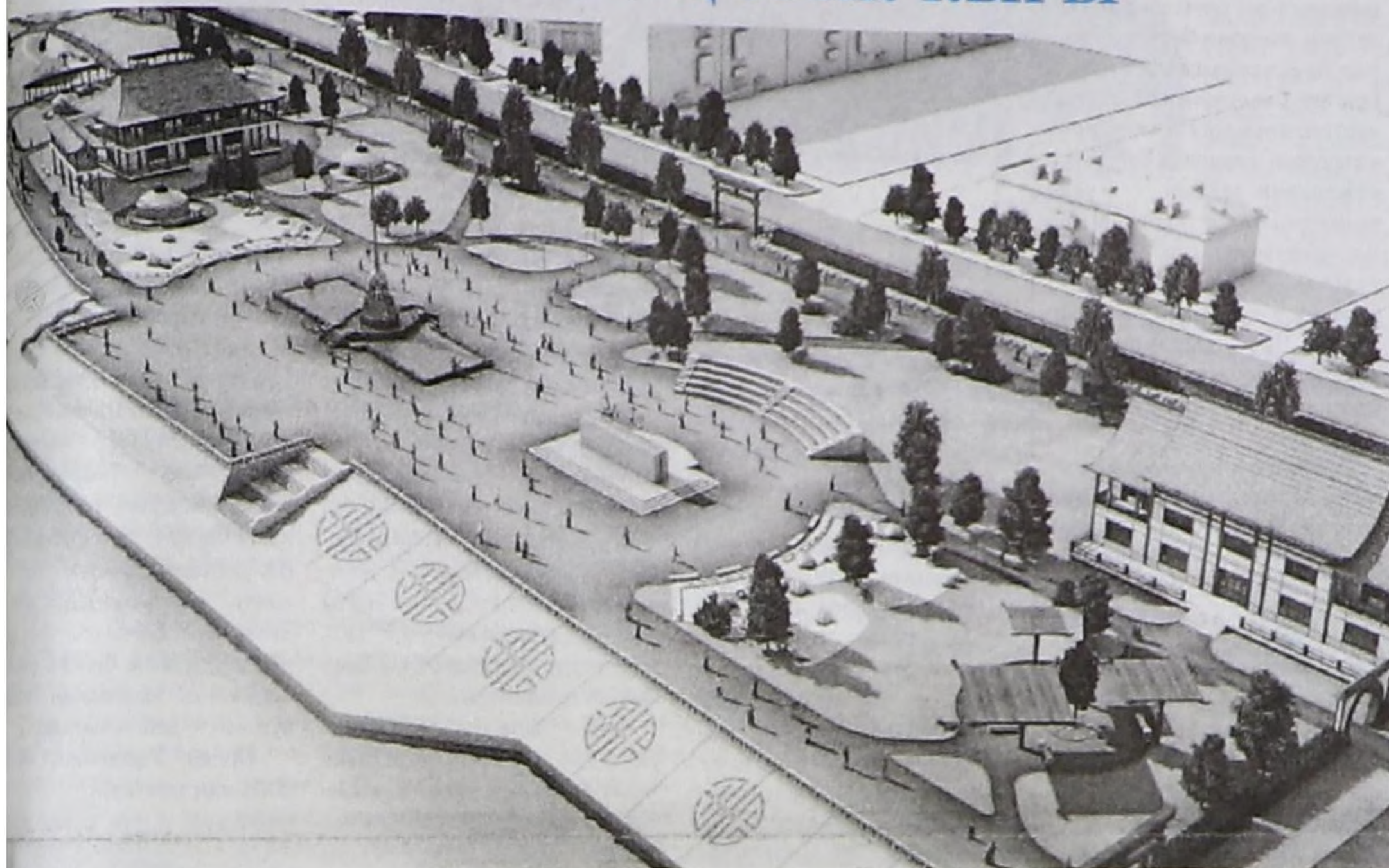
e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

http://shyn.ru

100 чылдың тудуглары

УЛУГ-ХЕМНИНҢ ЭРИК КЫРЫ

Улуг-Хемниң эрик кыры 2014 чылда.

2014 чылда Тыва биле Россияның демнежилгезинин болгаш Кызыл хоорайның 100 чылдарының юбилеринге белеткелде Улуг-Хем кежир көвүрүгден Чүргүй-оол думчузунга чедир база ооң чоогунда девискээрниң чаартылгазы тула черни ээлеп турар. Амгы үеде кол ажилдар парк девискээринде: септиң эриктерин бетоннап, ооң дүвүн улам ханыладып, тап-арыглап турар. Септиң эриин дургаар ыяштарны кезип алкан, паркче кирер кол эжиктен «Алантос» ресторанта чедир кырлыг ыяштарны салган. «Кызыл партизаннар» тураскаалын алгандыр база кырлыг ыяштарны дөжей салган. «Азияның төвү» тураскаалдың чанынга турар чаа ресторанның тавааның оңгарын салган. Сесерлигде эрги асфальт шывын ап каапкан. Күрүнениң не хемчээлдиг хемелер инспекциязының оран-бажынын бускан. Эрик кырының чаартылгазын 2014 чылдың июль 30-де доозар улуг.

Новосибирск хоорайдан «Водный мир» КХН тудуг организациязы ол ажилдарны кылып турар.

Октябрь 23-түн хүнү-биле алырга «Азияның төвү» тураскаалдың чоогунда улустун агаарлап кылаштаар черин бетоннап турар. Тудугжуларның бригадири Агаси Подогля: «Дыңзыг сооктар келгиче ажилдар уламчылаар. Хүнде 30 куб метр черни бетоннап четтигил тур бис. Бетоннуң быжыг болуру-биле тускай доңмас холумакты ажыллап турар».

Эрик кырының девискээринде объектилерниң база тураскаалдарның чаартылгазы-биле дараазында үндүрүлгелерге тодаргайы-биле таныштырар бис.

Азияна ТАУ белеткээн.

Төлевилелдин дөзевилелин «Госстройзаказ» ТР-ниң күрүнениң казна албан черинден алган.

Михаил НОРБУНУҢ тырттырган чуруктары.

Эрик кырында ажилдар. Октябрь 23. 2013 чыл.

ТР-ниң Чазааның
ажыл-херээ

Бизнеске шаптыктавазын дээш

Бизнестин көдүрлүрүнге шаптыктаар нормативтиг актыларны чайладырының системазы Тывага 2014 чылдан ажылдап эгелээр.

Бизнес ажылын экижидеринче болгаш регионга инвесторларның сонуургалдыг чоруун бедидеринче угланган улуг ажил республикада эгелээн. Бо ажилды республика Баштыңы Шолбан Кара-оолдун бо чылдың июльда Чарлыынга дүүштүр эгелээн дээрзин Тываның экономика сайыды Елена Каратаева дыңнаткан. Ол Чарлык езугаар инвестиция ажил-чорудулгазының, биче сайгарлыкчы чоруктуң күрүне башкарылгазынга хамааржып турар, а ол ышкаш оларга хайгааралды боттандырып турар нормативтиг эрге-хоойлу актылары эксперт сайгарылгазынга кирер. ТР-ниң Экономика яамызынга ооң хайгааралын боттандырап хүлээлгени ол Чарлык езугаар онааган. Кол документиниң төлевилелин Экономика яамызы белеткээн болгаш чөпшээрел алыры-биле Чазакче кириген.

Сайгарлыкчы чоруктуң байдалын баксырадып болур чүүлдер хоойлуларда болгаш нормативтиг эрге-хоойлу актыларында бар болза, оларны илередириниң болгаш болдур-базының хөй чадалыг системазы ооң дүрүмүндө көрдүнген. Кажан төлевилел белен апаарга, хөй-ниитиге чугаалажыр кылдыр чарлаар, кирген немелделерни болгаш эдилгелерни барымдаалап, чедир ажилдаар апаар. Чүгле ооң соонда ону ажилдап кылган кижилер ТР-ниң Экономика яамызынче кириер, аңаа база инвестиция чөвүлелиниң эксперттерин хаара тудуп тургаш, сайгарар. Чүгле шупту чогумчалыг деп үнелээнде болгаш яамы ат салганда төлевилел Чазакка, азы бир эвес хоойлу төлевилели болза, парламенттиге чугаалажыр кылдыр кирер.

Федералдыг деңгелге СБҮ-нү чурттуң Президентизиниң «Күрүне эргелеп-башкарылгазының системазын сайзыраңгайжыдырының кол-кол угланышкынары» деп Чарлыынга дүүштүр 2010 чылдан эгелеп киригенин сагындыраал. Специалистерниң санап турары-биле алырга, ол ажил аажок ажыктыг болуп, дыка хөй шаптараазыннарны чайлатканындан бизнеске миллиард-миллиард рубльди камнап алыр арганы берген.

ТР-ниң албан-езузуунун сайтызындан.

Хүннүң медээлери

«Кара сагыштыг өлүрүүшкүн-дүр!»

Октябрь 21-де Волгоград областың Красногвардейский районунга пассажир автобузунга чазылдырышкын үезинде амызындан чарылган кижилерге хамаарыштыр кажыдалын Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол илергейлээн.

Пассажир автобузунга болган чазылдырышкын-биле холбаштыр Волгоград областа үш хонуктуң кажыдалын чарлаан. Губернатор Сергей Боженов кажыдал хүнүн октябрь 22-де эгелээр деп шиитпирни хүлээп алган.

Сөөлгү медээлер езугаар алырга, 6 киж и амызындан чарылган, 33 киж когараан, оларның аразында бир харлыг чаш уруг база бар. Автобус иштинге 50 хире киж чораан. Ону террорисчи чазылдырышкын деп, истелге санап турар.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Волгоград областың губернаторунун адыңче телеграмма чоруткан, амы-тынындан чарылганның чоок болгаш төрөл кижилеринге кажыдалын

илереткен. Телеграммага мынча деп бижээн:

«Хүндүлүг Сергей Анатольевич, бодумнун өмүнээмден, Тываның Чазаның болгаш республиканың парламентиңиниң кежигүннеринден, а ол ышкаш бистиң хөй националдыг чонувустун өмүнээзинден пассажир автобузунга болган чазылдырышкынның түңнелинде кижилерниң мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыдалды Силерге болгаш Силерниң чаңгыс черчурттугларыңарга илередирин чөлшээреп көрүңер. Буруу чок кижилерни тайбың үеде чазылдырышкын — кара сагыштыг өлүрүүшкүн-дүр. Ол херек үүлгедиишкинин илередири-биле бүгү күштерни мөөңнээр херек. Чазылдырышкынга таварышкыш, кемдээшкын алган бүгү кижилерге дүрген сегиирин күздөвис».

Террорисчи чазылдырышкын кылыр чоруктарны чайладырының немелде хемчеглеринге угланган Президентиниң саналдарын бо хүнде бүгү чуртка деткири болгаш күүседир эргежок чугула деп, Шолбан Кара-оол санап турар.

Тываның төлээзи — Андрей Замураев

Тываның Москвада бүрүн эргелиг төлээ черин Евроазияның чурттар аразының инвестиция-үлетпүр корпорациязының чингине директору Андрей Замураев удуртуп эгелээн. Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол ону томуйлаанының дугайында Чарлыкка октябрь 7-де ат салган. Москвада сургакчылаашкында чоруп турар Тываның Баштыңы чаа удуртукчуну төлээ чериниң аппаратында таныштырган. Андрей Замураев 43 харлыг, Ростов облазы чурттуг. 2000 чылдарның эгезинде Шолбан Кара-оол РФ-тиң Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелинге республиканы төлээлеп турда Андрей Замураев ооң дузалакчызы турган. Ол — профессионал саң-хөө ажилдакчызы, Москваның күрүнениң саарылга база ачы-дуза адырының талазы-биле академияның доозукчузу, ол ышкаш Россияның күрүне албанының академиязын «эргелеп-башкарылганың психологиязы» деп мергежилдиг дооскан дипломнуг. Республиканың Москвада бүрүн эргелиг төлээ чериниң чаа удуртукчунунуң кол сорулгаларының бирээзи — регионнунуң сонургалдарын федералдыг яамыларга база ведомстволарга камгалаары. «Ол төлээлекчи хүлээлгелер-биле, элчи ачы-дузаны удуртуу, байырлалдар организастаары база ол ышкаш республиканың дарга-бошкаларының найысылалга ажылының ажил-агыйжы талаларын хандырышкын-биле кызы-

гаарланмас ужурлуг, шыңгы сайгарылганы кылыр, Тываның экономиктиг сонургалдарын камгалаары-биле федералдыг яамыларның, ведомстволарның төлээлери-биле ажил-агыйжы кады ажилдажылганы аайлап-баштаар, шуудадыр. Республика кайы хире дүрген база шынарлыг шиитпирлер хүлээп алыры бо удуртукчундан кончуг хамааржыр» — деп, Шолбан Кара-оол демдеглээн.

Андрей Замураев күш-ажылчы намдарын Москва облазының нефть продуктуларының рыногунда кол черни ээлеп турар «НефтеСервис» компанияның Москвада төлээ чериниң чингине директорунуң оралакчызындан эгелээн. Сенатор Ш. Кара-оолдуң дузалакчызы албан-дужаалга ажилдаан соонда «Юри Интел» хоойлудурум төвүнүн президентизиниң экономика талазы-биле чөвүлекчизинге, РФ-тиң Федерация Чөвүлелиниң камгалал база айыл чок чорук айтырыгларының талазы-биле комитетиниң даргазының оралакчызының чөвүлекчизи дээш, өске-даа албан-дужаалдарга ажилдап чораан. Андрей Замураев Тываның Москвада бүрүн эргелиг төлээ чериниң удуртукчунга томуйладырының мурнунда, 2009 чылдан бээр Евроазияның чурттар аразының инвестиция-үлетпүр корпорациязының чингине директору албан-дужаалга ажилдап турган.

ТР-ниң албан-езуунуң сайтызындан.

ЧАШТАРГА УЛУГ СУЙ БЕЛЕК

«Суугу» КХН организациязының тудугжулары.

«РФ-тиң 2009-2018 чылдарда чер шимчээшкени болур районнарының амыдырал хандырылга системаларына болгаш кол объектилеринге үндезилээн чуртталга бажыңнарының быжыын быжыгларын бедидери» деп федералдыг тускай сорулгалыг программазын езугаар республиканың девискээринде уруглар садтарының тудуглары шалыпкын чоруп эгелээн. Кызыл хоорайның дүрген хөгжүп орап Спутник микрорайонунда уруглар садының тудуун «Суугу» КХН-ниң организациязы кылып эгелээн. Найысылалда база бир кол, улуг тудугнуң таваа бо чылдың апрель айда салдырган. Бо хүннерде ажилдың чарты күүсеттинген. Сөөлгү үеде бо микрорайон шалыпкын өзүп турар, ооң сайзыралына бүгү таарымчалыг байдалдың тургустунуп турары ол. А уруглар сады — бистиң ажы-төлүвүске дыка эки белек-тир. Чүгле чуртталга бажыңнары долганган микрорайоннун девискээрин удавас бичи чаштар каастаптар. Уруглар садының ишти-даштын амгы үени-биле дериир, ооң даштынга уругларга таарымчалыг ойнаар шөлчүгештерни тургузар, садикти долгандыр чадаң үнүштерни, өң-баазын чечектерни тарыыр. Хоорайның бир онзагай чери болур.

Күстүң ортаа айында тудугнуң ажылын сонургап чедип, ында чай чок ажилдыг тудугжулар-би-

ле чугаалаштым. Тудугнуң ийиги кадының тууйбуларын элээн бедидир салып үндүр берген, ажил шалыпкын чоруп турар. Мында 40 санныг тускай эртемниг тудугжулар хаара туттунган. Ажилдың чурumu — эртен 8 шактан орай кезэе чедир уламчылаар. Тууйбуну кожавыста Абакан хоорайдан сөөртүп турар. Машина-техника болгаш кывар-чаар материалдар-биле хандырылганы эки, шупту бар. 2014 чылда бо тудугну доозары планда көрдүнген деп, аныяк тудуг инженери Буян Сырбыккай таныштырды.

Бере айтырыг — чырык кайда-даа чедишпес болгай. Айтырыгны дарый шиитпирлээрин тудуг организациязының удуртукчулары «Тываэнерго» ААН-ниң организациязы-биле керээни чарып, дугуржулганы кылып турар.

Буян Сырбыккай, «Суугу» КХН организациязында про- раб:

— Мен бо организацияга ажилдаа-ла 3 чыл болдум, харым 25. Республиканың бурун-

гаар хөгжүп ораы өөрүнү тудуг ажылы кайда-даа шалып чаан, оруктар чаартынып турар. Бистиң тудугжуларымыс — хондунуң тура-соруктуг улус. Б тудугну келир чылын дооскаш, улаштыр республиканың сайзыралына үлүвүстү кирир бердалдыг бис. Тываның күрүнү университетиниң политехник институтунун тудуг-инженер факультетин доостум. Меңээ кончуг харысалгалыг ажилды хүлээткен. Ынчангаш бо тудугнуң шынарынче болгаш өскө-аа ажылынче хыналданы чорутур мен — деп чугаалады.

Орлан Хопенчик, «Суугу» КХН-ниң мастери:

— Бистиң уругларымыс улуг деткимче-дир, өг-бүлелер мен, назы-харым 23. Кызылдың автоорук техникумун 2009 чылда дооскаш, тудуг ажылына күш-ажылымның базымын эгеледим. Тудуг ажылы — нарын харысалгалыг. Бо талазы-биле билиг-мергежилмни бедиди дээди эртем чедип алып сорулгалыг мен.

Спутникте уруглар садының тудуунуң даштыкы хевир.

АВТОРДАН: Мындыг байдалдыг көскү ажилдар чонга даартагы хүнче бүзүрелдиг-биле көөр арганы бээр. Олар төрүн чуртун, төрөл чону дээш ажил-ишке тура-сорун, хей-адын көдүрер сорулгалыг. Шынап-ла, чаш уругларның өзүл-

дизиниң көргүзүглери хүнден хүнче немежи турарга уруглар сады ыяп-ла херек бооп турар.

Анисья ТЮЛЮШ.

Михаил НОРБУНУҢ тырттырган чуруктары.

Чай чок иштиг Чаа-Хөл

Тываның барыын чүгүнде ужу-кыды көзүлбес шөлзөн каттылып баткан шынаа бар, ол Чаа-Хөл-дүр. Бистиң бурунгу белеривис долгандыр турар бойдус хүрээлеңи-биле сырый толбаалыг болгаш чер-чуртунга, оран-таңдызынга чалбарып камгалаар чораан.

Кожуунуң девискээри онзагай чурумалдыг болгаш камгалаал черлерлиг. Чаттып баткан шынааны куду халдып бадып ора, мал-маган турлагжыыр хире эвес кадыр бизеңнерлиг хая-даштар кырында те-чуңманы ырактан-на бедик сүрлүг чурумал кижича чарашсынып көөр. Шынап-ла, Чаа-Хөл — ты-кызыл кыш чараш черлериниң бирээзи. А бо кожуунуң кайгап ханмас чараш черлеринге Россияның Президентизи Владимир Путин, чурттуң премьери Дмитрий Медведев болгаш чаңгыс чер-чурттуувус, РФ-тиң камгалал сайыды Сергей Шойгу келгеш барганын билир бис.

Мындыг онзагай төөгүлүг кожуунуң ажил-амыдыралының дугайында чугааны Чаа-Хөл кожуун чагыргазының даргазының албан-хүлээлгезин күүседип турар Станислав Маадыр-оолович Сарбакай-биле кылдым.

— Станислав Маадыр-оолович, Россияның девискээринде болгаш Тывада кышка белеткел ажилының кидин түлүк үези болгай. Силерде, чаа-хөлчүлдерде, белеткел ажилдары кайы хире чоруп турары? Медээлерден номчуп, елевизордан көөрүмге, ко-жуун арай озал байдалда-дыр, хоккейга, клубка киреримге оок болду.

— Бистиң Чаа-Хөл кожуунуң чагыргазының ажилдап кылган хананы бар. Ол езугаар кышка белеткел ажилдарын кылып турар бис. Кышка белеткел ажилының кол айтыры — ко-жуун Чаа-Хөлдүң төп одалга чуртунга бо чылдың апрель айында хенертен өрт айылы бол-гондан ону шалыпкын кылып чыгары. Чырыктың, чылыгың эриг-херексели эргижирээ-ден өрт айылы моон үнген деп шинчилекчилер мындыг үнел үндүрген. Мен база даа чөлүшээрештим. Шынап-ла, электри сывырындактарын со-ур, котельнаяга улуг септел-гелер, дериг-херекселди чаар-р үези келген деп бодаар бис. Чаа хамаарыштыр Тываның Чаа биске деткимчени көргү-п, «2013-2014 чылдарда рес-публиканың тускай программа-» езугаар 5 миллион 965 муң рубльди бээрге, 2 котелду кыл-артывыс. Бо кол, улуг ажилды жавыс Алтай крайның Бийск орайдан ажилчыннар келгеш, 3 дугаар котелдарны солааш, ылып берди. Төп одалга шугу-нда албан черлери: чагырга-жыңы, школа, уруглар садта-болгаш 30 ажыг чуртталга-жыңнарының чылыдылгасы шунган. Чуртталга бажыңна-ның ээлери «серемчиде — хо-мича чок» деп угаадыгда чугаа-ны дег бажыңнарында аңгы-аар печкаларны база кылып-ган. Эрткен чылын Хову-Ак-нга байдал чүгле Тывага эвес, Россияга дүвүрелди тургускан-пгай, бир талазында, биске-птувуска өөредиг-дир. Ын-гайш кол кичээнгейни кышка-беткел — одалгаже углаан бис, рлавырда котел база бар). А-н котелду чаа кылган болгаш-бан черлеринге чылыдылга-арту чедип кээр, чуртталга-жыңнарында чылыг чеде бер-нин ам чаа тодарадып алдым.

— Чылдың эргилдезиниң соок үезинде төп одалга чер-леринге моон соңгаар үре-лиштин турбас дээрзинге бүзүрээр силер бе, Станислав Маадыр-оолович?

— Чаа-Хөл суурда каш чыл дургузунда септеттинмээн ко-тельнаяны амгы үениң дериг-херексели-биле чаартып кылга-нын база одалга шугумунуң эки чоруп турарын хынап көрдүм. Сумуларда байдал ажырбас, узун кышты эрте бээринге бүзү-реп олур мен. Кышка белеткел ажилдарының талазы-биле ко-жуунуң удуртукчулары бол-гаш тус чер чагыргаларының даргалары ажилының байдалын үргүлчү дыңнадып турар, чедер-четпес ажилдарыны хурал-дарга дарый шиитпирлеп алыр чаңылдыг бис. Бо хүннерде кышка белеткел ажилдары ам-даа уламчылавышаан.

— Кожуун төвүнде одалга котельнаяның үрелишкени-нинге кымнар буруулугул? Ону тодараткан силер бе?

— Бо төп одалга котельная-зының үрелишкени дээрге ол эргижирээн, харын-даа чүгле хөмүр бээр черинге өрт үнген. Бо бүгү айтыргаларны мээң мур-нумда ажилдап турган удуртук-чулар Тываның Чазаанга болгаш ТР-ниң Үлетпүр болгаш энерге-тика яамызынга кириген турган. Олар шупту чаңгыс дем-биле планны тургузуп, айтырганы шиитпирлээш, дериг-херекселди чаартып, хемчегни үезинде күү-сеткенин демдеглээн. Ажилды чылдырбайн, үезинде кылып турарга кандыг-даа шаптараазын турбас деп бодаар мен.

— Удуртукчуларны то-муйлаан соонда 100 хонук дургузунда кылган ажилын баштайгы базымнары хере-чилеп көргүзө бээр болгай. Станислав Маадыр-оолович, бо харысалгалыг удуртукчу ажилда июнь айда томуйлаткан силер, ол үениң дургузунда кыл-ган ажилыңарның түңнелин чугаалап көрүңерем.

— Кожуун чагыргазының даргазының албан-дужаалыга чайның башкы айында мени то-муйлаан, оон бээр үш ай ажыг үе эрти. Оон мурнунда кожуунуң өөредилге килдизинге ажилдап чордум. Чагырга ажилы ко-жуунуң шуптузун удуртуп-башка-рар

Чаа-Хөл кожуун чагыргазының даргазының албан-хүлээлгезин күүседип турар Станислав Сарбакай.

кончуг улуг харысалгалыг-дыр. Мурнунда-ла бистерни, чаа-хөлчүлдерни, дүвүредип турган айтырыг — төп одалга шугуму. Ол улуг ажилды ам кылып доо-зуп турар бис. Келир кышка кызып белеткенип, одаар ыяш, хөмүрнү албан черлери болгаш чурттакчы чон сөөртүп алган. Оон-биле чергелештир бистиң республика шаандан тура мал ажил-агыйлыг болгай. Одар-белчириде ак ааржы чажыпкан дег ойттап чоруур малывысты кыштың хыраалап кээр соок үезин алып эртеринге сиден-ширбилин, хоолулуг болгаш бөдүүн чемин белеткээри — кол ажил ол. Ынчангаш планывыс-тың бир чугула угланышкыны — көдээ ажил-агыйларның мал чеминге белеткели, ол ажилдың планын күүсеткен бис. Мында сиден шөлдери болгаш малчын чоннуң көжүп чоруур хонаштары суг адаанда барганында, немелде сиден шөлүн кожавыс Улуг-Хем ко-жуундан дилээн бис. Олар бистиң дилээвисти хандырып бээрге, сиденни артыкшылдыг кылдыр белеткеп алдывыс. Мал-маган кышты онча-менди ажып эрте бээринге идегел ор мен. Бо албан-дужаалга ажилдааш, үстүнде чугаалааным ажилдар-ны кылдым. Оларның аразында кылдыган бичии хемчеглерни кирип болур.

— Тываның Баштыңы Ш.Кара-оолдун «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» төлөвилелиниң ажилдары-биле таныштырып көрүңерем, Станислав Маадыр-оолович.

— ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Кара-оолдун «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» төлөвилелиниң угланышкыны-биле бистиң ко-жуунда ажилының таваан салып алган 3 төлөвилелди кириген бис. Кызыл-Даг суурда Каадыр-оол Ондарович Балбан-оол чиңге-тараа кылыр бүдүрүлгени тургускан. Тус черниң бараанын дыка эки эгелеп алган, кызымак сайгарлыкчылар-дыр. Бо чы-лын ол 8, 500 тонна дүжүттү ажаап алган. Новосибирскиден тарааның савазын чагыдып ал-гаш, ко-жазында суурларга 800 килограммны үндүр саткан улус. Бо тараавысты Кызылга көдээ

ажыл-агый делгел-гезинге садып-саа-рарын планнаан бис. Тарааның сава-зында Кызыл-Даг-да адресин болгаш тарааның дугайын-да тайылбырны тодаргай бижээн. А Шаңчы суурдан Седип Доржуевич Куулар 150 гектар шөлде кызыл-тасты тарып олурткан. Оон дүжүдүн ок-тябрь айда ажаап алыр. Бо сайгар-лыкчы Кызылдың куш фабрикасы-биле керээ чарып алгаш, кады ажил-даар чүве, амды-зында арай озал чоруп турлар.

3 дугаар төлөвилелис — Чаа-Хөл суурда сүт болбаазырадыр бүдүрүлгени анык сайгарлык-чы Орлан Болатович Балчий чоокта тургускан. Улуг ажилды тургузуп алыры-биле ко-жуун бюджетинден 400 муң рубльди үндүрдүвүс. А республика бюд-жетинден ТР-ниң Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызын таварыштыр 1 миллион 200 муң рубльди, аңаа немей 500 муң рубльди болгаш Күш-ажыл бол-гаш социал хөгжүлдө яамызы 220 муң рубльди берген. Орлан Болатович боду «Россельхоз» банкыдан 3 миллион рубльдиң чээлизин алган. Бүдүрүлгени тургузар сорулганы салгаш, ко-жуун чагыргазының ажилдак-чылары деткимчени көргүстүвүс. Сүт болбаазырадыр төлөвилел 5 миллион рубль түңнүг, ол хире акшага дериг-херекселди сат-каш, тускай специалистер ону эптеп, ажилдадырын өөредип турар. Кожуунга ол сүт бүдүрүл-гези турар болза, чонга ажык-тыг, кончуг эки деп бодаар мен. Бедик Саян дагларының артында регионнарда ак аш-чемни бээр сөөртүрү берге, малы-выс бар-дыр, боттарывыска тус черниң барааны кончуг чугула. Бо бүдүрүлгени тургузар дээш чаа-хөлчүлдер демниг, шалыпкын ажилдап турар, сумуларга сүт хүлээп алыр черлери тургуза-рын база планнаан бис. Оон бир эки арга бар — школа, уруглар садтарына сүттү керээ езугаар дужаар, уругларга тус черниң чаагай, ак сүдүн ижиртир, олар-ның өзүлдизинге таарымчалыг.

Бо бүдүрүлгө ажилдап эгелей бээр болза, ажилчын олуттар тургустунуп кээр арга бар.

— Кожуунда корум-чурум талазы-биле байдал кандыгыл, Станислав Маадыр-оолович?

— Бистерде корум-чурум харыылаар 3 участок шагдаа-лары бар. Орук шимчээшкини хайгаараар шагдаа ажилдакчы-лары чок. Кожууннар аразының ажилын Улуг-Хемниң иштики херектер килдизиниң ажилдак-чылары кээп хайгаараарга таа-рымча чок чорду. Бо айтырганы шиитпирлеп бээри-биле ТР-ниң Иштики херектер яамызынче

бижикти кириривиске, немелде ажилдаар олут чок деп харыы бээр. Кызыл — Ак-Довурак аразының улуг оруу Ак-Туругну таварып эртер болгай, бо чайын маңаа 2 улуг айыыл-халап бол-ду. Бир эвес орук шимчээшки-нин хайгаараар шагдаа постузу турар болза, орук озал-ондаа болбас деп бодаар мен. Кызыл — Чаа-Хөл — Чадаанга орук шимчээшкини хайгаараар пос-туларны тургузары чугула. Ол ажилды күштелдирбес болза, эзирик чолаачылар хөй, орук озал-ондаан олар кылып турар. Хамык укур араганың хайындан болуп турар. А оон чылдаганы билдингир, кайда-даа ажилда-вайн турар ажил чок кижилер амыдыралдың бергезин эртип шыдапас, туруш чогуңдан арага-же дүлдүне бээр улус кем-херек үүлгедир. Ынчангаш суурларга биче бүдүрүлгелерни көвүдеди тургузар, ажилчын олуттар тып-ты бээр, оларны ынаар хаара тудар сорулгалыг төлөвилелди кончуг эки деп санаар мен.

— Дараазында 3 орук даш-тары дег, кыска айтыргаларым бар, Станислав Маадыр-ооло-вич, бирээде, Тываның эр чонунуң кодекизи бар, силер-ниң бодалыңар-биле эр кижикандыг туруштуг болурул? Дараазында, кым деп политик-ти хүндүлээр силер? Сөөлгү айтырым, чуртталгаңарда үнелел берген номуңар ду-гайында чугаалап көрүңерем.

— Тыва эр кижик шаандан тура чер-чуртун, аал-оранын болгаш арат чонун камгалаар чо-раан. Моол уктуг Чиңгис-Хааны, тыва омактыг Сүбедейни чижек кылдыр чугаалаарга-ла, чедер. Амгы үеде арагалаар, ажил-агый кылбас, эр туружу-даа чок улус бары хомуданчыг. Бодум хуумда, Россияның Президен-тизи Владимир Путинни, РФ-тиң камгалал сайыды, чаңгыс чер-чурттуувус Сергей Шойгуну болгаш Тываның Чазак Даргазы Шолбан Кара-оолду хүндүлээр мен. Чурттуң удуртукчуларын ырак-узак Тыва чуртунче, бистиң төрөөн черивис — Чаа-Хөлдүң чараш делгемнерин сонуургадып, чалааны дээрге — хүндүткелдин демдээ деп бодаар мен. Ажил-агыйы чеже-даа чай чок болза, бөдүүн тыва чонну боттарынга чоок кылдыр хүлээп көргөн даргаларывыс-тыр.

— Шынап-ла, Чаа-Хөл — Тываның кайгамчык булуңу, чурттуң удуртукчулары со-нуургап, эргип кээп турар ар-жаан суглары, чараш бойдузу, те-чуңмазы болгаш тос чүзүн малы-биле онзагай чер-дир. Чаа-Хөл моон-даа соңгаар алдаржып, хөгжүүр болзун. Станислав Маадыр-оолович, айтыргаларга харыылап бер-гениңер дээш четтирдим.

Инна Дамба-ХУУРАК
чугаалашкан.

Кызыл — Чаа-Хөл — Кызыл.

Тыва Республиканың эргелеп-башкарылга кадрларының курлавырын тургузарының конкурсузун чарлап тур.

Тыва Республиканың күрүне албанының болгаш эргелеп-башкарылга кадрларының курлавырының айтырыгларының талазы-биле республика комиссиясы албан-дужаалдарың дараазында бөлүктөргө Тыва Республиканың эргелеп-башкарылга кадрларының курлавырын тургузарының талазы-биле конкурс эрттиреринин дугайын дыңнадып тур:

1) Тыва Республиканың көдээ ажил-агый болгаш аш-чем сайыды;

2) Тыва Республиканың чер болгаш өңчү-хөреңги харылзааларының сайыды;

3) Тыва Республиканың аныяктар болгаш спорт херектеринин талазы-биле сайыды;

4) Тыва Республиканың информатизация болгаш харылзаа сайыды;

5) Тыва Республиканың аңнаашкын болгаш балыктаашкын талазы-биле күрүне комитетинин даргазы;

6) Тыва Республиканың саңхөө-бюджет хайгааралының албанының удуртукчузу;

7) Тыва Республиканың Ажил-чорудулганың чамдык хевирлерин лицензиялаарының болгаш хайгааралының талазы-биле албанының удуртукчузу;

8) Тыва Республиканың ветеринария хайгааралының албанының удуртукчузу;

9) Тыва Республиканың боду чоруур машиналарның болгаш техниканың өске-даа хевирлеринин байдатынга техниктиг хайгаарал талазы-биле албанының удуртукчузу;

10) Тыва Республиканың хамааты камгалал, чонну болгаш девискээрлерин онза байдалдардан чайладыр болгаш Тыва Республиканың девискээринге суглардан камгалаар ажил-чорудулганы хандыраарының талазы-биле агентилелдин директору;

11) Тыва Республиканың Архив агентилелинин директору;

12) Тыва Республиканың Чуртталга болгаш коммунал ажил-агый агентилелинин директору;

13) Тыва Республиканың Өг-бүлө болгаш уруглар херектеринин талазы-биле агентилелдин директору.

Кандидаттарга негелделер:

1) назы-хары 25-тен 50 хар чедир;

2) дээди эртемниң бары;

3) кол албан албан-дужаалдарга күрүнениң хамааты албанының стажы ийи чылдан эвээш эвези азы мергежил аайы-биле стажы беш чылдан эвээш эвези;

4) шииттирип чорбааны.

Тыва Республиканың эргелеп-башкарылга кадрларының курлавырында кирген кандидат (моон ыңай — кандидат дээр) дараазында профессионал билиглерлиг болур ужурул:

кандидаттың кирер деп турары профессионал (албан-хүлээлге) ажил-чорудулгазын башкарып турар Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоолжудулгазын;

күш-ажылды эргелеп-башкарының болгаш организастаарының үндезиннерин;

коллективти башкарының аргаларын;

ажыл-херекчи харылзааларының дүрүмнерин болгаш нормаларын;

эргелеп-башкарылганың автоматчылтыг херекселдерин ажылгап тургаш ажилдаарының хевирлерин болгаш аргаларын;

документилерни белеткээринин болгаш долдурарының дүрүмнерин.

Кандидат дараазында профессионал дуржулгалыг болур ужурул:

кадрларны шилип база хуваап билер;

коллективти удуртур;

эргелеп-башкарылганың шалыпкын хүлээп алыр болгаш күүседир;

чаа байдалдарга чаңчыгар болгаш тургустунган айтырыгларны шиитпирлээринге чаа аргаларын ажылгаар;

хүлээп алдыганын шиитпирлеринин күүселдезин контролдаар, сайгарар болгаш кандыг болурун баш удур көөр;

профессионал (албан-хүлээлге) ажил-чорудулгазын ажыктыг планнаар;

хөйүнүң мурнунга чүве чугаалаар;

ажыл-херекчи чугаалажышкыннар кылыр;

республика ужурул-дузалыг күрүне эрге-чагырга органнары-биле, тус чер бот-башкарылга органнары-биле, бүдүрүлгелер-биле болгаш организациялар-биле кады ажылдаар;

чөптүг шүгүмчүлелдин, кижилер аразында харылзааларның болгаш чагыргазында кижилерни башкарының, чедиишкиннер дээш деткимче көргүзеринин аргаларын билер;

амгы үениң оргтехниказын болгаш программалыг үндүрүлгелерни ажылгаар;

ажыл-херекчи чагаалар бижиир.

Дараазында бөлүктөргө кандидаттар болур кылдыр чурумчуткан:

1) күрүнениң хамааты албан-хаакчыттары — күрүне эрге-чагыргазының чогуур органының киригенин езугаар;

2) төлээлекчилер: бизнеске, эртемге, өөредилгеге, культурага — күүсекчи эрге-чагырганың тус-тус органының азы профессионал ниитилежилгенин;

тус чер бот-башкарылга органнарынга — чагырга даргаларының, муниципалдыг районнарының болгаш хоорай округтарының баштыңнарының киригенин езугаар;

политиктиг партияларның регион салбырларынга — оларның удуртур органнарының киригенин езугаар;

Тыва Республиканың Хөй-ниити палатазынга — палатаның киригенин езугаар;

ниити-россияның хөй-ниити организацияларының регион салбырларынга — оларның удуртур органнарының киригенин езугаар;

күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының девискээр органнарының ажилдакчыларын — күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органының тус-тус девискээр органының киригенин езугаар;

өнчүнүң аңгы-аңгы хевирлеринин бүдүрүлгелеринин, албан черлеринин, организациялары-ның ажилдакчыларын — тус-тус удуртукчуларның болгаш (азы) профессионал ниитилежилгелеринин киригенин езугаар;

боттары боттары депшиткенер.

Конкурс шилилгезинге киржири-биле дараазында документилерни дужаар:

1) Тыва Республиканың эргелеп-башкарылга кадрларының курлавырынга кириер конкурска хүлээп алырын дилээн, хуу ме-дээлерни сайгарарынга берген чөпшээрели-биле каттай кириген билдиринишкини;

2) 2005 чылдың май 26-да Россия Федерациязының Чазааның №667-р айтышкыны-биле бадылааны майык езугаар бодунуң долдурганы болгаш ат салганы анкетаны, фото-чуруктарны кошушаан;

3) паспортун азы ону солуур документини (бодун болгаш ооң хоолгазын);

4) эргежок чугула профессионал эртемин, ажылының стажын болгаш мергежилин бадыткап турар документилерни;

күш-ажыл дептеринин хоолгазын азы хамаатының күш-ажыл (албан-хүлээлге) ажил-чорудулгазын бадыткап турар, нотариуска азы ажылдап (албан-хаап) турган черинин кадр албанының бадыткааны өске-даа документилерни;

профессионал эртем-билиинин дугайында, немелде профессионал эртем-билиинин дугайында, эртем чадазын, эртем адын тывысканының дугайында нотариуска азы ажылдап (албан-хаап) турган черинин кадр албанының бадыткааны документилеринин хоолгазын;

5) Россия Федерациязының күрүнениң хамааты албанынга киреринге шаптыктыг аарыгларның хамаатыда барының (чогунуң) дугайында медицина албан черинин түңнелин (001-ГСу майык езугаар). Түңнелдин хевир-майыын РФ-тин Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлде яамызының 2009 чылдың декабрь 14-те №984н дужаалы-биле бадылаан.

6) кордакчыда күш чок болдурбаан азы хуусаазы эртпээн шииткел херээнин чогун бадыткап турар документини.

Документилерни хүлээп алыр чери, үези болгаш хуусаазы:

документилерни дараазында адреске хүлээп алыр: Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, бажың 18 (каб № 319 «в»), Тыва Республиканың Баштыңының Администрациязының болгаш Чазак Аппаратының күрүне албанының болгаш кадрлар курлавырының айтырыгларының талазы-биле департамент, ажил хүннеринде 08 шак 00 минутадан 17 шак 00 минутага чедир (дүштеки чапсар 12.00 шактан 13.00 шакка чедир) бо чарлалды парлаан хүнден 21 хүн дургузунда; документилерни почта-биле чорудар апарганда үстүнде айтылган адреске «Эргелеп-башкарылга кадрларының курлавырыңче» деп демдек-биле чорударын диледивис:

Харылзажыр телефоннар: 8 (39422) 3-04-10; 3-31-11.

Анжелика Хомушку дунмалары-биле.

Өг-бүлевисте 5 кижичурттап турар бис: авам, ачам, мен база чаптанчыг ийи дунмам. Ачам таңныылдап, а авам башкы институтунда өөренишаан, садыг шугумунда ажылдап турар. Ада-иевистиң ажылы берге болгаш барык-ла чай чок. Олар эртен эрте 8 шакта үнгеш, кезээ 6 шакта чанып келир. Ынчангаш мен дунмаларымны уруглар садыңче чедирип, кезээ алырынга база дузалажыр мен.

Мени Анжелика Альбертовна Хомушку дээр. Ак-Довурак хоорайның ортумак школазының 3 «б» клазында өөренип турар мен. Клазым башкызы Кара-Кыс Доржуевна Күжүгет эвилең-ээлдек болгаш хөглүг. Өөредилгеден дашкаар хостуг үемде «шевер холдар» бөлгүмүнде барып турар мен. Бөлгүм башкызы — Ульяна Коңгаровна Кара-сал.

Беш харлыг дунмам Аялга.

«Бажыңчыгаш» уруглар садыңчы барып турар. Ол пластилин биле дириг амытаннар болгаш янзы-бүрү дүрзүлөр кылырынак. Эң хеймеривис бир харлыг Диана дунмам «Алды дүлгүүр» уруглар садында баргаш, аажок амыраар. О амдыызында чугааланып билбедээ болза, айбылаарга билбеш. Баштай кичээнгеилг дунма алгаш, оон халып баргаш, кээр. Уруглар садыңче баарда эртенниң-не эрестиг оттуп келип ыглап-даа турбас. Башкыларының чугаазын дыңнаар боорда олар дунмамны аажок чаптаарлар. Хостуг үевисте өг-бүлени агаарлаарынга ынак. Байыр лалдар үезинде авам чаага чем кылып бээр, ачавыс бис хөглөдир. Өг-бүлемге дыка ынак мен.

Анжелика ХОМУШКУ

Ак-Довурак хоорай.

Мен бо чүүлдү шагда-ла бижиир бодап чораан мен, ынчалза-даа уругларымның дээди өөредилге черлерин доозуп алырын манап чордум. Чамдык улус мактанып тур деп бодай бээр чадавас, анаа уругларымның кызымак, ажылгыркежээ, шыдамык, туруштуг чоруу мени бо чүүлдү бижииринче чүглөндирди.

Өөм ээзи Сергей Энчек-Кулакович-биле 30 чыл чурттап, чырык чер кырынга 3 чараш, бүдүштүг, тергин угааныг кыстарлыг болганывыска аажок чоргаарланып чоруур бис. Ада-иеге оон артык чүүл турбас. Оларны Кызыл хоорайга өөредип ап, дээди эртем чедип алзын дээш университет, академия дооскужеге чедир берге үелерни шыдажып эртип, кызып чоранывысты чүгле бис ышкаш бөдүүн кижилер билер боор.

Уругларывыс школага өөренип чораан үелеринде «мурнуку одуруг» кижилеринге хамааржып турган. Ону эш-өөрү-даа, башкылары-даа бадыткаарлар. Улуг уруувус Елена — Тес-Хем кожуунуң Шуурмак школазында орус дыл башкызы. Ол эртен чылын Тываның Өөредилге болгаш эртем яамызынга аныяк башкыларга чарлаан турган мөөрейге киришкеш, шаңнал акшаны-даа алды. Оон бичиилери Оля, Надя — кайызы-даа Кызыл хоорайның № 9 школа-гимназия-

зын мөңгүн, алдын медальдар биле дооскан. Оля ийи дугаа дээди эртемин Москвада РФ-тин Чазаның чанында саңхөө академиязын, Надя — Москваның күрүнениң даг университетин бо чылын тергин эки дооскаш кызыл дипломнарны алдылар. Уругларывыс кайызы-даа ажалдавышаан, өөренип турду.

Ажы-төлүвүстүң чедиишкенин дээр-ле, чүгле ада-иезинин эвес, өөредип каан башкыларының үлүг-хуузу, өөрүшкүтү чоргааралы-дыр. Уругларывысты эге класстарга үжүк бижикке өөредип каан башкылары М.М.Очур-оол, Ч.К.Сава (ам аравыста чок), Л.М.Сат база улаштыр ортумак класстардын эгелеп өөреткени Кызылдың № 9 школазының башкыларына, ол үедеги директор башкы В.Ө.Дөмүр-оолга, класстар башкылары Н.Ш.Ондарга, Ч.А.Намзырайга, К.Д.Ондарга (ам аравыста чок), Н.А.Артемьевга, И.И.Соколовага, Г.И.Дешкиге, А.П.Монгушка болгаш оон-даа өске эртемнерин башкыларының ажил-ижинге улуг-улуг чедиишкиннерин, аас-кежикти өг-бүлө вистини мурнундан күздөдүс.

Хүндүткел-биле, ада-ие Валентина Севек-Доржуевна, Сергей Энчек-Кулакович ООР-ЖАКТАР.

Бажың-Алаак суур, Чөөн-Хемчик кожуун.

Юбилей

ОНЗА БЕЛЕК — ЧАА ӨӨРЕДИЛГЕ КОРПУЗУ

Тываның күрүне университетинин «хоочун» факультеттеринин бирээзи бийдус-география факультеди (БГФ) бодунуң 50 чыл юбилейин демдеглеп эрттирген. Чаа септеттинген «Строитель» Культура бажыңының ордузунга университеттин башкылары, студентилери, доозукчулары болгаш чаалаткан аалчылары хөйү-биле байырлалга киришкен.

Төөгүзү. 50 чыл — эвээш эвес. Ол кижини назынының ортузу. Факультет 1963 чылда ажыттынган. Оон баштайгы 25 студентизи үеде агробиология деп адапкан факультетти 1966 чылда ачкан. Агробиология азы биология факультетинин деканынга Курбатская ажылдап эгелээн. Светлана Суруновна бодун билдирдүктү кылдыр көргүзүп, баштап, факультеттин маанилди баазасын тургускан. Соонда аңгы-аңгы чылдарда факультетти улам сайзырады хөгжүдери-биле А.П.Харью, И.Николаев, Р.Ф.Петрова, И.Баранова, И.В.Бурхинова турган. А 2010 чылдың сентябрыдан бо хуннерге чедир биология эртемнеринин доктору Николай Григорьевич Дубровский факультеттин деканы.

Баштайгы хуннеринден улуг хуузу киирип чоруур башкара Л.К. Аракчаа, С.К. Чок-Д.Д. Сарбаа болгаш өскелер кырыр. Оларның ажылынга келгени болгаш хандыкшылы бедик мергежилдин херечизи, факультеттин чоргааралы. 50 чылдар дургузунда факультет үш муң ажыг бедик мергежилди специалистерни белеткеп турган. Оларның аразында 40

ра-оолдун өмүнээзинден байыр чедиришкенин номчуп, ам-даа улам хөгжүүрүн, сайзыраарын күзүзш, эки медээни дыңнаткан. Ол: «Бийдус-географтыг факультетке өөредилге-лаборатория корпустарының шөлдерин улгаттылары негеттинип турар. Ынчангаш Тываның Баштыңы Шолбан Валерьевич Кара-оолдун санап турары-биле

Урана Кавай-оол, Елена Ондар, Татьяна Струникова болгаш Вера Красильникова оларны шаңнаан.

Байыр чедиришкенин катчып, факультеттин ажылдакчыларына болгаш студентилеринге чедиришкенин ТР-нин Дээди Хуралы, Кызылдың мэриясы болгаш ТР-нин Бийдус яамызы база күзүзш. Найысылалдың

Өөредилге сайыды К. Бичелдей М. Куликованы шаңнап турары.

алырга, 2014 чылдың бирги өөредилге чылында Тываның күрүне университетинин өөредилге корпусунун тудуун доозары чугула. Вице-премьер Ольга Голодецтин Тывага ажылчын сургакчылаашкынының үезинде университеттин туттунуп турар өөредилге кезээн база барып көргөш, тудугну доозары-биле чогуур деткимчени көргүзүр дээрзин дыңнаткан. Ол дээрже онза белек-тир» — деп демдеглээн.

Өөредилге сайыды Каадыр-оол Алексеевич «юбилярларга» байыр чедиришкенин чылыг

Төлээлекчилер хуралын Дина Оюн, Ольга Хомушку болгаш Наталья Ондар олар төлээп, байыр чедиргеш, аныяк-өскенге экологтук кижизидилгени өөредиринге үлүг-хуузу дээш факультеттин хоочуннарын чылыг-биле онзалал демдеглээн. Кызылдың Төлээлекчилер хуралының хундулел бижиктерин Анета Ооржакка, Урана Хонделенге, Шончалай Севелейге тывыскан.

ТывКУ-нуң бийдус-географтыг факультетинин доостуруп үндүрүп турар специалистери — республиканың бедик мерге-

Аныяктарга үлегерлиг

Өвүрнүң хоочуннары — концерт үезинде.

Хоочуннар — өг-бүлелеринге, уругларына болгаш уйнуктарына чуртталганың үлегер-чижээ. Амыдыралдың шын оруунче аныяк-өскенниң айтыкчылары болуп, келир үеде чуртувустун төлөптүг кижилери болзун дээш чагып, республиканың, кожуунуң хөй-ниити ажылдарына киржип турар. Оларның назы-ханы улгатса-даа, амыдыралче идепкейлиг туружу хевээр арткан.

Өвүр кожуунуң хоочуннар болгаш пенсионерлер чөвүлелин аңгы-аңгы кончук эки. Чөвүлелдин даргазы — хоочун башкы Норжун Биче-ооловна Куулар. Ол — Улус өөредилгезинин тергенини, күш-ажылдың хоочуну. Кандыг-даа хемчеглерден чыда калбайн, хөй-ниити ажылдарына киржип турар. Сумуларда хоочуннар чөвүлелдери-биле быжыг харылзаалыг.

Эң-не идепкейлиг хоочуннар болгаш пенсионерлер чөвүлели — Хандагайты суурда. Оон даргазы — Светлана Солдамовна Ондар — кожуунуң статистика

адырының хоочуну. Чөвүлелдин кижигүннери Хандагайты суурнуң хундуктелдиг хоочуннары: Көкел Шадыповна Сат, Зоя Монгушовна Маадыр-оол, Анатолий Каңович Амылаң, Вера Байыровна Куулар, Розалия Чондан-ооловна Монгуш, Сергей Биче-оолович Ооржак, Валентина Содановна Комбу, Болат-оол Олоакович Хомушку. Бо чөвүлелде аргыыр-даараар, дүктен кылыглар кылыр болгаш «Соруктуглар» база «Булангыг» деп ыры-хөгжүм клубтары бар. Кижигүннү бодунуң сонуггалы-биле хостуг үезинде аңаа кээп, оларның ажылына киржип турар. Оон аңгыда өске кожууннарның база кожавыс Моолдун Улаангом хоорайының хоочуннары-биле безин ужуражып, кожуунуң хөй-ниити ажылдарына, байырлалдарда концерттерге, парад-чыскаалдарга болгаш өске-даа хемчеглерге идепкейлиг.

Айдысмаа МААДЫР-ООЛ.

Өвүр кожуун.

Авторнун тырттырган чуруу.

Хоочуннар аалдап чораан

Чоокта чаа республиканың база Кызыл хоорайының хоочуннар чөвүлелдери Сагаан-оол Долгарның, Ольга Дамдынның удуртулгазы-биле Бүрүннүң психо-неврологтук бажың-интернадынга концерт, оюн-тоглаалыг аалдап четтивис. Албан черинин директору Олег Кызыл-оолович Чаш-оол ажылдакчылары-биле хоочуннар бистерни эпиг-ээлдек, улуг өөрүшкү-биле уткуп алды. Ажылынга бердинген аныяк дарга 6 чылдың дургузунда коллективти удуртуп, амыдыралдың кадыг-берге байдалына таварышкан кижилерни ажаап-тежээп, оларга таарымчалыг байдалды тургузуп турар. Удуртукчу кижиниң кылып турар чүүлүнге бедик харысалгалыг ажылдап олурар өрээлинден-не илден: арыг-силиг, чылыг-чырык, ыдыктыг хөгжүм херексели игилди бедик аскан.

Бажың-интернаттын ажыл-агыйын кысказы-биле таныштырып тура, ниити айтырыглар болгаш эмнээшкин талазы-биле орадакчылар Виктор Лопсан, Россина Дудуп коллективте 123 кижиге ажылдап турарын, 180 кижиге 5 салбырда хаара туттунганын чугаалады. Оларның 87-зи — херээжен, 93-жү — эр, ниитизи-биле 131 инвалид бар, 36 кижини күш-ажыл терапиязынче, инвалид 4 кижини ажилче хаара туткан. Инвалидтерниң кадык-

шылын экижидип турары чогумчалыг дээрзин эскердивис. Бир онзагай чүүл — бажың-интернатта сентябрыдан эгелеп «Буяныг чорук» деп салбыр ажылдап эгелээн. Оон эргелекчизинге Елена Мартынаны томуйлаан. Ажылдакчылар культура-массалыг хемчеглер болгаш чурттакчыларның хостуг үезин шын ажылдаарынче кичээнгени угландырган. Экскурсия, оюн-тоглаа, бөлүмнөр, кино көрүлдери, саазын-биле кайгамчык чараш дүрзүлери кылыры дээш бо бүгү чүүлдерни интернаттын чурттакчыларына органиастап турары өөрүнчүг. Чайгы үеде олар Кызыл хоорайже, Чагытай хөлче дыштанып чоруптар. Аарыг кижилер Авыяганда чурттап турар төрөл-дөргүлү-биле телефон дамчыштыр харылзаазын үс-пейн чоруур. Аямаа Эрес-ооловна Оюн аарыг кижилер-биле бот-хууда болгаш бөлүктөр-биле психологтук ажылдарны эрттирип турарын магадал көрдүвүс.

Черле ынчаш Авыяганның агаар-бийдузунуң дээштиин, чурмалының чаражын кайгап ханмадывыс. Бистин концерттивисти сонуггал, хоочуннарда бедик деңгелге хундуктелди көргүскени дээш интернаттын коллективинге өөрүп четтиргенивисти илестеттис.

Валентина ОНДАР,
Тыва Республиканың улус
өөредилгезинин алдарлыг
ажылдакчызы.

Байырлыг хурал үезинде.

эртем докторлары болгаш адаттар бар. Бо хуннерде бийдус-географтыг факультетте башкы ажылдап, 430 студент билгиле «делегейин» шиңгээп турар.

Байырлалы. Факультеттин деканы Николай Дубровский сөс ап, чедирип чыылган аалчылар-лыг сөстери сөңнээн. База болгаш Тываның өөредилге эртем сайыды Каадыр-оол Бичелдей байырлал таварыштыр Тываның Баштыңы Шолбан Ка-

сөстери чугаалааш, күрүне шаңнаалдарын тыпсырын чарлаан. Бедик мергежилди специалистерни белеткээни дээш Тываның Баштыңының Хундулел бижинин Тываның күрүне университетинин химия кафедрасының доценти Марина Куликовага тывыскан. База ол ышкаш ТР-нин Өөредилге болгаш эртем яамызының хундулел бижиктери-биле хөй чылдарда үрө-түннелдиг ажылы, өзүп орап салгалдың кижизидилгезинге чедирилген чедиришкенин дээш

жилдиг кадрларының одуруунда. Оларга ниити билгиле школаларының, гимназияларының, лицейлеринин биология, химия, география, экология эртемнеринин башкылары база эртем ажылдакчылары хамааржыр. Бо хунде «Ботаника», «Зоология», «Экология», «Геоэкология» мергежилдеринин талазы-биле аспирантура бар.

Валерия КОНГАР.

Михаил НОРБУНУҢ тырттырган чуруктары.

АЧАВЫСТЫҢ ЧАГЫГЛАРЫ

Ачавыс Сувандии Максим Дондупович аравыска чораан болза, бо чылдың тос айда мугур 100 харлаар турган. Бистиң ачавыстың адазының адын Дондуп дээр, Тес-Хемниң Чыргаланды сумуунда ук-дөстүг, а авазының ады Чыкчал, чингир ногаан арга-ыяштыг тайгаларлыг, калбак, делгем аяңнарлыг, улуг, биче хемнер, хөлдер бүргээн Каа-Хем чурт-тук. Ачавыстың ачазының адын Аңчы дээр чораан (Айыыр деп шолалыг), а авазын Чула-Херел дээр. Бистиң төрөл бөлүүвүс ол өгбелерден дазылывыс укталып, ада дазылды дамчып, дөзүвүс ужукталып, салбакталып, келир үеже илчирбеленип бар чоруур бис. Бистиң ада-иевис Максим Дондупович биле Өнермаа Кежик-Чыргаловна 1934 чылда өг-бүлө туткан улус болду. Олар 10 ажыг ажы-төлүн өстүрүп кижизиткеш, уругларының уругларына эргим, ынак кырган ава-ачазы болбушаан, оларның мурнунга амыдыралчы балалбас исти арттырып кааннар.

Ачавыс — 86 харлыына чедир чурттааш, ол үениң дургузунда төрээн Тываның төөгүзүндө болгулаан чаар-тылгаларның дириг херечизи бооп арткан. Төрээн сумуунга шаандакы хуу амыдыралдан эгелээш, ооң соонда коллективтиг омур-хевирниң мал, чер ажыл-агый эвилели (МЧАЭ), колхоз, совхозту организастап тургускан үндезилекчилерниң болгаш сумуунун төвү Белдир-Арыг суурнуң таваан салышкан баштайгы тудугжуларның бирээзи.

Төрээн сумуунун, колхозунун тудуг-суурун сайырадыр ажылга киржип, ол девискээрде Дыттыг-Кара-Сугунун, Хөл-Өөжүнүн, Улуг-Хайы-раканның эзим-аргаларындан машина-трактор чок үеде шаанактыг аът-мал-биле та чеже кубометр тудуг чудуктары белеткеп өөрткен киж. Ачавыс — Тываның төөгүзүндө ат-сурагыг Калдак-Хамар оруунун тудуунга ооң эгезинден төнчүзүңгө чедир каалама орук болгуже кылышкан тудугжу. Чогаалчы Доюндуп Биче-оол Сержиевичиниң «Самагалдай ийн оглу» деп шүлүүнде мындыг одуруглар бар:

Чылдар санай кыргыткаштың
берген дүгүн
Чыыр болза, Сайгын даанга
деңнексенчиг,
Доруктургаш дужаап берген
хураганың
Тос-он муң-даа ажа берген
болдур ийн.
Сувандинин шудургузу
дендин-ле деп,
Суму чону чугаалажып,
мактап турду.

Ачавыстың алыс бүдүжүн алгаш көөрге, хуузуңда көрүштуруштук, өткүт сөс-домактыг, чонунга эвилең-ээлдек, дузаар-гак киж. Холунуң ус-шеверин болгаш эш-өөрүндө чагыглар үзүлбес. Балды, хаарыыл, хол хирээзи туткаш чазанып, өгнүң чаа ыяжын белен оран-са-

Ачавыс Сувандии Максим Дондупович.

Ачавыс Сувандии Өнермаа Кежик-Чыргаловна.

ва кылдыр чазал, чонар чораан. Ол ажылды чайлаа Шуурмактың Көк-Тал-Кежик-Аксы хонажына келгенде кедергей чоон дыттың хөлгелиг адаанга эт-херекселин салып алгаш, могап шылава-даа ажылдап хүнээш. Чүгүрүк аъттар шинчилээр, хире-черге-биле аңнап, диңнээр сонуургалы база бар. Аныянда кожуун чергелиг байыр-чыскаалдарда хүрештерге 64-түн аразына ыяап-ла кирер турган. Хүрежип турда удурланыкчызы чеже-даа ачавыстың тевер аргазын билер болза, ооң ол аргазына шыдашпайн баар деп ол үениң улустары бо-ла чугаалажы берген турарын киж. дыңнаар чүве.

Ада-иевистиң хөй ажы-төлү бистерни бут кырынга тургузар, колхоз-совхозунуң ажыл-херезинге үзүктел чок ажылдаар дээш амыдыралдың ол үеде дыка бергелерин ажып эртеринге кожа-хелбээ аралажып чоруур эш-өөр чону, төрөл-дөргүлүнүн бот-боттарына дузалажып чораанын улуг өөрүшкү-биле сактып, аңаа чоргааралын илереткеш, «Чону — чоорган, хөйү — хөйлең» деп ханы уткалыг үлегер домактың бадыткалы ол-дур деп ачавыстың биске тайылбырлап чорааны уттундурбас.

Ачавыс тускай дооскан эртем-билини-даа чок, бөдүүн ажылчын киж. «1930 чылдарның эгезинде тыва үжүк-бижикти чогаадыптарга, ол үениң кызыл өглерге бижекке өөредир бөлгүмнерге сонургалым-биле кызып-кылайып чорааш, номчуптар, бижиңтер, адым салыптар кылдыр өөренип алган мен» — дээр киж. Тыва дылдың үжүк-бижиин чегей билер хирезинде-ле, орустап шуут билбес боду ол үеде көдээге ажылдап, чурттап турган орус чон-биле аажок хөөрежиксээрин сактыр бис. Бир-ле катап Белдир-Арыгга өөвүс даштынга фронтучу, пулеметчу Шумовтарның эң улуу мотоциклдиг чедип келген соонда ачам-биле даштыгаа шаг-ла кылдыр хөөрештилер. Эгезинде ачам ооң оолдарын дөгөрезин аттарын адап, кым кайда чурттап чоруурун айтырып чугаалаштылар. Бо бичии чижек орус-тыва улустарның шагдан бээр найыра-лының тодаргай демдээ-дир деп билер мен.

Ачавыс бистиң аравыста шагда-ла чок-даа болза, ооң чугаалап чораан чагыгла-

ры угаан-бодалдан үнмес, харын-даа каракка көстүп, кулакка дыңналып чоруурунга чоргаарланмас аргам чогул. «Чалгаа болбаңар, бодун боду мактанмас, адааргак сеткил ба-гай, холчу боору коргунчуг, бак сагыш ботка халдаар, узун дыл башка ораажыр, дуза дилээн кижиге дуза кадар, уруг караа кылаңнатпас, ыт думчуу борбаң-натпас» дээн чижектиг үлегер домактарга үндезилеттинген чагыгларны ажы-төлүңгө сагындырып, утказын тайылбырлаар чораан.

Бистиң энерелдиг ада-ие-вис Максим Дондупович, Өнермаа Кежик-Чыргаловна Сувандиилер боттарының күш-ажылчы бүгү назынын төрээн чериниң көдээ ажыл-агыйына МЧАЭ-ден эгелээш колхоз-совхоз бүдүрүлгезинге чедир бараалгатканнар. Оларның хөй чылдарда эки үре-түңнелдиг кылган ажылын күрүнөзи бедии-биле үнелеп, ававыска «Маадыр ие» атты тывыскаан, ачавыска Хүндүлелдин демдээ болгаш Ленин орденнери-биле, Ленинниң төрүттүнгенден бээр 100 чылынга алдар кылдыр «Шылга-раңгай күш-ажыл дээш» медаль болгаш ССРЭ-ниң ажыл-агый чедишкиннер делгелгезиниң (орустап ВДНХ) алдын, мөңгүн, хүлер медальдар-биле шаңнаткан. Ачавыс «Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны», «Күш-ажылдың хоочуну» деп бедик аттарның эдилекчизи чораан. Ол суму болгаш район советтериниң депутадынга удаа-дараа соңгуткулаан, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң 4-кү чыыжының де-путадынга база соңгудуп чораан. 1969 чылда болган ССРЭ-ниң 3-кү Бүгү-эвилел колхозчулар съездининиң Тывадан делегады болгаш оон-даа өске янзы-бүрү шуулганнарның киржикчизи, аныяктарның дагыныкчызы чо-раан. Мен ада-иемниң чоогунга барык-ла улгадып кырыгыже чедир кады-кожа чурттап чораан болгаш оларның амыдыралчы үлегер-чижээн көрүп чораан мен. Ачавыстың, ававыстың омур-хевир бүдүжү оларның ажы-төлүнүн, уйнуктарының сагыш-сеткилинде уттундурбас сактышкыннар кылдыр чурут-тунуп арткан.

Биила СУВАНДИИ,
хоочун башкы.
Кызыл хоорай.

Ак-Дуруг школазының төөгүзү кончуг солун. Ону ажыдарына, бажынын тударына, ажы-төлдү эртем-билигге өөредип эгелээринге ажыл-ижи, ат-алдары Тываның төөгүзүңгө артып каан кижилер киришкен. 1938 чылдың күзүнүңде Ак-Дуругнуң Суг-Бажы деп черге хүрээ ламаларының бажыңнарына Ак-Дуругнуң эге чада школазы ажыттыгган. Ынчан школа чаңгыс класстыг турган, өөреникчилерниң саны 16 киж. Суурнуң чурттакчыларына школа ажыттыгганы онзагай болушкун болган. Школага чаңгыс башкы болгаш повар ажылдап эгелээн. Башкызы Шеми чурттуг Александр Чаш-оолович Тамба-Сүрүң — тыва литератураның үндезилекчилериниң бирээзи. Повары — Монгуш То-лагай. 1939 чылда сумунуң чону демнежип тургаш, чаа школын туткан. 1940 чылда школа чанын-га столоваяны туткан.

Школаның тудуун Монгуш Черзи Хола-Салович удуртуп-баштап турган. Соонда ол деле-

школаның өөреникчилери дан Тадик, Доржатпан Ах, Дүвендей Чечен-оол, Да Мерген дээш, оон-даа өөреникчилер шаңналдыг чедүшпейн турганнар.

Школавыс төөгүзүндө нер дружиназының ажыл-рудулгазының талазы-биле чырыткылыг ажыл-херекти ган башкы Чечекмаа Кызыл-овна Ортун-оол. Ол дыка чылдарның иштинде школа Александр Матросов аттыг нер дружиназының улуг пи-вожатыйына ажылдап чора-

Таргын Борис Салча-дугайында чылыг сөстери гаалаксадым. Директорнуң ге, чымыштыг ажылын 15 дургузунда эки үре-түңнө ажылдаан. Ооң санал-он-биле 1998 чылда школа муз-хоочун башкы Чечек Хо-үндезилеп тургускан. Му-де суурувустуң, школавыс төөгүзүңүң, уран чүүлдүң терлериниң дугайында бу-нарны, аңгы-аңгы чылдар доозукчуларының альбомна-

ЭРТЕМ-БИЛИГНИҢ ӨРГЭЭЗИ

гейге ат-сураа алгаан ус-шевер өгбевис болган. Соңгаларның рамаларын болгаш эжиктерни Байыр Сарыгович Байынды ча-зап кылган. Бо ус-шевер киж, соонда барып, Тываны Совет Эвилелинге болгаш оон дашкаар алдаржыткан чонар-даштан уран кылыглар чазал, хамыкты кай-гаткан, хөйүн өөрткен өгбевис болу берген. Ооң оглу Эрес-оол биле уруу Елизавета база ачазын дөзеп, салым-чаянын салгап, чонар-даштардан чараш дүр-зү-хевирлер чазар шевьерлер апарганнар.

1953 чылда эге школын 7 чыл школазы кылдыр эде тургускан. Бистиң суурувуска ажылдаары-биле өске нациялыг 10 башкы келген, колдуунда-ла орус башкылар. Оларның-биле кады тус черниң башкылары: Василий Опаевич Өлчей, Крылов Түлүшевич Дензин, Назым Хик-метович Сагды очулдурукчу башкылар бооп ажылдап турган.

1956-1957 өөредилге чылын-да 10 чылдыг ортумак школа апарган. 19 өөреникчи школын төрээн суурунга өөренип доозуп, бышкан билигн аттестадан алыр аргалыг апарган.

Ак-Дуруг школазының өөре-никчилери спортка-даа, уран чүүлге-даа улуг чедишкиннерин чедип ап турганнар. Тенниске хөй дакпыр чемпионнар: Дөңгүр-оол Арина, Назыты Алдынмаа, хостуг хүрешке Николай Мон-гуш, Опуялаа Юрий — ССРЭ-ниң спорт мастерлери, лыжа талазы-биле шылгарааннар Сандан-оол Сандак, Кыссыгбай Дамчай, Владимир Дыдый-оол дээш, өскелерниң-даа аттарын улам-чылап адап болур. Бокска спорт мастеринге кандидат Бартына-Сады Виталий Монгушовичиниң удуртулгазы-биле бистиң школа-ның өөреникчилери республика болгаш зона маргылдааларына үргүлчү тирилгени чедип ап чорааннар. Ылаңгыя суурнуң клувунга республика чергелиг бокс маргылдаалары удаа-дараа болгулап турган. Аңаа бистиң

эрги шагның эдилелдерин де-салган. Школавыс музейи-ген аалчылар сонургал на-турар.

Ак-Дуруг ортумак шко-ның доозукчуларының ара-кандыг кижилерни чок да Дораштай Владимир Мон-ович — төөгү эртемниң кандидады, Мылдык Афан-Дөрбет-оолович — техник эртемнериниң кандидады, Да Алдын-кыс Хунаевна — тиг эртемнериниң кандида-Сагаан-Гублер Нонна Яков-на — филология эртемни-кандидады, Биче-оол На-Михайлович — техниктиг эр-териниң кандидады. Дарга-Виталий Бартына-Сады, Нико-Монгуш, Николай Сайбуу, Кандан, Владислав Хола-Орлан Дамба-Хуурак дээш, о-даа өскелерни чоргаарал-адап болур.

Школавыста ат-алдар башкылар бар. РФ-тиң у-өөредилгезиниң хүндүлүг а-дакчылары: Н.К.Чамбал, М.Сундуй, Н.М.Сат, арга-дур-галыг башкылары: А.Бүрбүжеп, А.А.Тембрек, Монгуш, С.К. Намдак, К.Д.лар, С.Т. Семис-оол, Р.К.Хер-С.Ч. Сайбуу, С.К. Даржаа, Ыдамчап дээш, оон-даа өске-

Шак мындыг быжыг лективти удуртуп-башта-рар директорувус Хертек Р.Ким-ооловна дугайында чы-сөстери хөйү-биле чугаа-болур. Директорувус — бо-ланың доозукчузу. Ооң кызы-ажылы школаның иштики-да-кы байдалын көөрге-ле, ил-көскү, чурумнуг, арыг-сил-и.

Школавыстың башкылары бүгү доозукчуларга, шко-өөренип чорааннарга бист-ийи дугаар бажыңывыс бол-Ак-Дуруг школаның 75 хар-байырлалын таварыштыр бу-деге эки, чаагай күзээшкын-күзедим.

Салзынмаа ХОМУШ,
Тыва дыл бол-
чогаал башкы.

АЧЫ-БУЯННЫҢ ОДАА

Школаның доозукчулары башкылары-биле.

Би-Хем кожууннуң Хадың школазы үндезилетинден бээр 90 чыл оюн демдегеп турар. Ооң төөгүзү чылдың күзүнүнде эгелээ. Аът-Баштыг деп черге эге чада школазы ажыткан. Школаның баштайгы чылдарына А.Ф. Шипилин, Охотников, Н.В. Журавлев, Црамко олар хамааржыр. Тыва дугаар өөреникчилери Шипилин, А.И. Охотникова, Бопов, С.К. Осипов олар төрөөн школавыс-төөгүзүңгө артарлар. Ийге үеде Хадың ортумак азында 103 өөреникчи база ажыткан. Үениң маңы-бияк коллектив чогаадыкчыларны кылып, аңгы-аңгы өйлерге чедишкенин киргизчорур. Школаның амгы директору Надежда Ивановна. Ол 2007 чылда «Өөреникчи» национал төлөвилелдин чаргалыг «Тергил башкы» деп мөөрейниң тирикчизи

болган. Өөреникчи эргелекчизи Любовь Степановна Бакина 45 чыл ажыг школада ажылдап, аныяк башкыларның дагдыныкчызы, сүмелекчизи болуп чоруур. 2009 чылда кожууннуң «Чылдың башкызы» деп мөөрейге Ольга Оолакковна Мынын-оол ийги черни алган. 2010 чылда тыва дыл болгаш чогаал башкыларының аразына «Чылдың башкызы» кожун чергелиг мөөрейге Любовь Михайловна Монгуш, а 2013 чылда ол-ла мөөрейге Уран Александровна Куулар киришкен. Школада арга-дуржулгалыг, ажылынга бердинген, кызымак башкыларның бары чоргааранчыг. Оларга Мариета Салчак, Раиса Аткина, Алексей Пиче-оол, Айлаң Тюлюш, Мария Санчайбанова, Уран Куулар, Юлия Салчак, Кара-кыс Өлөжик болгаш өскелер-даа. Ол ышкы чылдан чылче школаның доозукчулары башкы эртемни чедишкенин дооскаш, төрөөн школазынга ажылдап кээп турар.

Тываның Чазаа, ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызы көдээ школаларның өөреникчи системасын хөгжүдеринче кичээлге салып турары өөрүнчүг. Өөреникчиге күрүнү стандарттары езугаар эге школа чаа өөреникчи-методиктиг, дидактиктиг материалдар болгаш информатика кабинетин дерзэн. Школаның коллективинге, ада-

Би-Хем кожууннуң Хадың ортумак школазы үндезилетингенден бээр 90 чыл оюн демдегеп турар. Ооң төөгүзү 1923 чылдың күзүнүнде эгелээ. Аът-Баштыг деп черге орус эге чада школазы ажыттынган.

иелерге, өөреникчилерге, доозукчуларынга юбилейин таварыштыр байыр чедирбишаан, ажыл-ижинге чедишкенин болгаш быжыг кадыкшылды күздөдүс. **Любовь МОНГУШ,** тыва дыл болгаш чогаал башкызы.

Чылы-биле сактып ора...

Төрөөн суурум Хадыңга ажылдап чедип келгеш, пионервожатыйлап, очулдурукчулап, тыва дыл болгаш чогаал башкызы-даа бооп ажылдадым. Дыл эртемине 45 чыл ажыг бараан болдум. Мээң-биле кады ажылдап чораан хүндүлүг башкыларым: Екатерина Седен-ооловна Таан-оол, Мария Афанасьевна Верещагина. Бо ийи башкы мени үжүк-бижикке, орус дылды хандыр билер кылдыр өөреткен. Олар-биле кады ажылдаар аас-кежиктиг болган мен.

Тывага бир дугаар келгеш, тыва араттарның ажы-төлүн орус дылга өөреткен башкыларга тураскаал кылганынга сеткилим ханызында өөрүп чор мен.

Ол үеде башкылар-даа, өөреникчилер-даа, удуртукчулар-даа ажыл-ижинге, өөреникчилерге харыскалгалыг, корум-чурумнуг турган болгаш суурнуң чуртталгазы солун турган. Байырларда эки ажылдааннарны, тергил өөреникчилерни демдегеп, бел-селектерни тыпсып, акша шаңналы-биле, хүндүлел бижики-биле шаңнап турган. Лекция, беседа, «Школаның үнү» деп бюллетеньнер, хана солуннар дээш, чүү турбаа-

Авыралдыг башкылар

Чоклак тайга эдээнде чараш суур чаттылган. Суурну Хадың дээр. Суурувусту каастап турар школа тургустунганындан бээр 90 чыл болуп турар. Ол чылдарның иштинде чеже кижини эртем-билиг-биле чепсеглеп, амыдыралдың орунче үдөзүн дээр. Ынчангаш Хадың ортумак школазының башкыларының дугайында силерге таныштырып көрейин. Чырык, делгем класс-тарлыг, үениң негелдезинге дүүштүр дериттинген чаңгыс каът школа. Школаның амыдыралын көргүскен солун хана солуннар коридорну шимзэн.

Школавыста 24 башкы, 104 өөреникчи бар. Башкылар дээр-ле школаның бодунуң доозукчулары. Олар башкы эртемни чедип алгаш, төрөөн школазынга кээп ажылдай бээр. Башкылар коллективи эп-найыралдыг, эвилең-ээлдек, үлөгер-чижектиг.

Өөреникчилерниң башкарып турары «Бичии чурт» деп организациязы эки ажылдап, башкыларын өөртүп турар. Олар янзы-бүрү темалыг кезээлери, спортчу оюннарны, мөөрейлерни эрттирер чаңылдыг. Ооң удуртукчузу — Валентина Георгиевна Байкара.

Школаның директору — Надежда Ивановна Кужугет. Ол 15 чыл иштинде школаны удуртуп чоруур. Өөреникчи эргелекчизи Любовь Степановна Бакина төрөөн школазында чедишкенин ажылдап турар. Бистиң школавысты дооскан эртемденнер, удуртукчулар, төрөөн Тыва-Тываның төлөпиг кижилери бооп чоруурлар хей. Мен оларга чоргаарланым мен.

Төрөөн школамның башкыларына, бүгү чылдарның доозукчуларына 90 чыл болган байырлары-биле ажыл-ижинге улуг чедишкенин база каңдег кадыкшылды күздөдүм.

Сайдаш МОНГУШ,
9 класс.

Шивилиг аржааны

нды — Саян — Алтай оргуларын ээлеп чурттап чорбургулары-биле биске дуржулгалыг арттырган. ыраарының кол аргазы лгандыр хүрээлелге хайыг болуру. «Букшуурадыр гаарлаары», «Далашкан сүтке дүжер», чидиг айларга «хүлү багладыры». илеп чугаалаарга, алыс алаар шыргай болгаш ш арга эзимниг орукту безин чылбырадыр эр-ыдавас. Улустуң аас чогаал мерген угаадылгында, арында делгеренгейи-биле тайында айыткан. лдарлыг арбанга (он шаа те) эң дүшкүрлүг шаг-үе — олдаашкыны. «Күске ыш-улбуразын, чылан ышкыш-разын» деп йөрээл анаа-ла баан. Кижиге хамаарыштыр а: «Кижиге болуру — чажын-

дан, аът болуру — кулундан» деп үлөгер чугаа бар. Чүгле улуг назылыг чонга эвес, бичии чаштар, балдыр-бээжек оолдар болгаш элээди назылыгларга оѳду эмтаң, суу ыдык аржааннар, арыг агаар болгаш ой-чиктиг оргулааштар херек. Аңаа чедери, доктаап

✓ Дөң черде өөн тип алган, дөлем черде малын кадарганнарның чараш деп чүвезин. Шак ындыг ой-чикке хондур-хүнзедир-даа чоруксаардыр мен.

хонары амыр эвес. Ындыг черлерде кат-чимис, аң-мең шаанда дыка хөй турган. Кыс аң-меңге кым-даа дегбес, чүгле бараанын көөр, чарашшынар. Хүлбүс аткан черден хүннүң аңнаар чорук ужурулуг боор.

Сөөлгү домакты мынчаар та-йылбырлаар: «Буга көвүдээр, йилкызыраар», эр аңнар, мал-инек кызыраар», эр аңнар, мал-инек коданнарның кошкар-хуназы

болгаш бода малы эдержилге үезинде чүгле үскүлөжиринге өйлежир. Ынчангаш малдың ээлери чаш турда-ла эр анай-хураганын, кулун-бодоганын ча-зап кааптар. Ирт-серге, аът-шары, адан-теве тускай хереглелдиг. Чылдың дөрт элчээнде одар-

белчири солуп чорааннарның бирээзинге Татьяна Чыргаловна Оксуну хамаарыштырып болур. Ооң ада-иези ус-шевер дээш, кандыг-даа ажылды бедик мергежил-биле күүседип чорааннар. Т.Оксун ийи дугаар дээди эртемни чедип алырга, 1970 чылда улус өөреникчилеринин профэвилелинге арттырган. Тываның кайы-даа бу-лунунга четкен, чүгле бичии сал-

галдарга эвес, улуг назылыг чонга таарымчалыг байдалды тургускан. Москвадан келген тускай эртемниглер ооң ажыл-агыйын хынап көргөш, бедик үнелелди берген.

«Тываның бойдузун тускай оран-сава кылдыр ажыглаарына чеже-даа акша-төгерики харамнанмас бис» — деп аазаан сөзүн ээлзэннер.

Кожууннарның хөй кезинге дыштаныр черлерни ол туттурган. Ооң бирээзи Бай-Тайганың Шивилиг аржааны.

— Бичелдейге изиг байырым чедирип көрүңер — деп, таныырым-даа, чаа ужурашканым-даа бай-тайгажылар мени утпаан болдулар.

Тываның Чазаа, Дээди Хурал, ТГШИ-ге-даа бо удуртукчуга ужуражыр чордум. Ооң амгы ажылы чай чок, ынчангаш «Шын» солуну дамчыштыр бажы бедик бай-тайгажыларның

мурнундан байырны чедирип ор мен. Байыр дамчытканнарның бирээзи — Долаан Болат-ооловна Тойбу-Хаа.

Июнь айда, хем-суг тереңней бергенде Шивилиг чедери бир аңгы болган. Тээлини куду баткаш, Көл-Сөөк, Кызыл-Дагны оранчок өрү чоктааш, ам чедер. Кадыр-берт-даа болза, орукка таарзындым. «Өг-бүлө болгаш ие-чашка дуза чедирер төптүң» аыш-чегин чедирер машинага бөлүк улус чоруптувус. Дөң черде өөн тип алган, дөлем черде малын кадарганнарның чараш деп чүвезин. Шак ындыг ой-чикке хондур-хүнзедир-даа чоруксаардыр мен. Чаа-Хөлүм, ада-ием, аң-мең, те-чүңма чаңгыс одар апаар чиңгине тыва өшкүлерим хөрек-чүрээмге оттуп келир чорду. Ырлаксанчыг-даа, ыглаксанчыг-даа...

Арапчор ОКСУР.

Анонс! Анонс! Анонс!

«Дорт харылзаа»

Октябрь 29-та эртенгиниң 10-дан 12 шакка чедир «Республика девискээринде орук озал-ондактарына чолаачыларның болгаш чадаг кижилериниң хей таваржып турары» темалыг «Дорт харылзаа» болуп эртер. Аңаа ТР-ниң Орук шимчээшкениниң айыыл чок чорунун күрүне инспекциязының (ОШАЧКИ) эргелелиниң орук-патруль албанының килдизиниң начальнигиниң оралакчызы, полицияның подполковниги **Эдуард Эрес-оолович Шырап**, орук-патруль албанының ротазының командириниң оралакчызы, полицияның капитаны **Очур Оюн-оглы Сат**, пропаганда килдизиниң онза даалгалар талазы-биле инспектору, полицияның майору **Оюмаа Бүрбүевна Оюн база ОШАЧКИ-ниң регионнар аразының шылгалда тударының талазы-биле килдизиниң төлээзи киржир.**

Эргим номчукчулар, «Дорт харылзаага» идепкейлиг киржип, редакцияның 2-01-35, 8-923-383-78-88 дугаарлыг телефоннарынче долгааш, айтырыгларыңарны салырын диледивис.

ТР-ниң «Техниктиг четчелээшкин бюрозу» КУБ хуу чуртталга бажыңын тудар хамаатыларга техниктиг планнар белеткээринге 30 хуу чиигелдени 2013 чылдың октябрь 15-тен ноябрь 10-га чедир көргүзериниң акциязын эрттирерин чурттаачыларга дыңнадып тур.

Айтырыг салыр телефон: 3-44-65.

«Тыва Республиканың автомобиль оруктарының эргелели» күрүне албан чериниң сонургалдыг организацияларга дыңнадыры болза, 2013 чылдың октябрь 22-ден эгелээш дараазында паром кежиглери хагдынар:

- Сарыг-Сеп—Балгазын автооруктуң 7 километринде «Дерзиг-Аксы» паром кежи;
- Кызыл—Кара-Хаак автооруктуң 14 километринде «Кара-Хаак» паром кежи;
- Шагаан-Арыг—Эйлиг-Хем автооруктуң 6 километринде «Эйлиг-Хем» паром кежи.

ЧАПТАНЧЫЫҢНЫ

Ат-ла болдум! Сагымны саймаараттын.
Арын-нүүрүм ыятырып сүрээдеттин.
Каттырымзаан карактарың сорунзалыын,
Кады басып, кожа чорза, чаптанчыыңны.

Эртип чыткан эне көргөш, мендилештин,
Ээлдек чаңнап эртер оруун чайлап бердин.
Амырлажыр бүдүжүнүн онзагайын,
Арның чазык, караң топтук чаптанчыыңны.

Самнай аарак эзиннелдир басып эртин,
Сеткилимге чажыт бодал доюлдурдун.
Чаның-биле эрткен кижикайгап ханмас,
Частып келген чечек ышкаш чаптанчыыңны.

Эгенгеним чажырбышаан, хая көрдүм.
Эктиң ажыр кыжырбайн хурумзүрдүн.
Каржып турда кыска үе төнместей бээр,
Кайгамчыктыг тоол алаар чаптанчыыңны.
Тайбың ОНДАР.
Сут-Хөл кожуун.

Чарлалдар

Хүндүлүг чонувус!
Тыва дылга судурлар номчу-дар, дыңнаар улус «Оттушкун» проектинче кирип моорлаңар!
Тел. 8-923-267-75-66.

Лопсан Карчен.

Монгуш Энгеевна Чартак-Хунаның адынга тывыскан №933238 дугаарлыг «Күш-ажыл хоочуну» шынзылгазының читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Кызылдың ПУ №4 училищезин 2006 чылда дооскан **Аяна Алдын-ооловна Адыг-оолдун** адынга тывыскан А №0112555 дипломун читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Спутникте 12 дугаар линияда дарый бажың садып турар!

Харылзажыр телефоннары: 8-923-261-2248; 8-923-388-55-33.

Продам автомобиль УАЗ-буханка 2013 г.в., двигатель 409, инжектор, ГУР, АБС, дилерский, пробег до 1000. 480 т.р. + торг. Тел. 8-923-386-04-71.

Чик өртекке киоск садып тур мен. Боду сөөртүп алыр.

Енисей хемниң солагай талазында дачаларда 2 кожа черлерни садып тур мен, 16 соток, 2 бажың, суг база бар. Тел: 8-923-143-02-86.

Тыва Республиканың Баштыңының Администрациязы болгаш Тыва Республиканың Чазаның Аппарады Тыва Республика Чазаның Даргазының бирги оралакчызының секретариаты удуртукчузу Ирина Даяевна Самданга ооң өөнүн ээзи

Чомдан Мадарович
САМДАНЫҢ

56 харлап чорааш элекке мөчээни-биле холбаштыр ханы кыдалын илередип тур.

РФКП-ниң Тыва республика салбыры, Тыва Республиканың мунистри аар аараанының соонда, 72 харлап чорааш, партия комсомолдун хоочуну

Сергей Сүдер-оолович
ОНДАРНЫҢ

мөчээниң дыңнадып тур.

Ооң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге кажыдыл илередип, оларның-биле кады аар чидиригнине үлежип тур бис кижиниң, хоочуннун дугайында сактышкын бистиң чүректерин артар.

Н.И. Белков, А.С. Серен, А.К. Канзай, Г.Ч. Шыр, С.С. Григорьев, М.У. Шывык, М.К. Анай-оол, М.Ш. Сам

Кызыл кожууннун хоочуннар чөвүлелиниң даргазы Тамара караевна Ондарның өөнүн ээзи, республиканың көскү ажылдакчы

Сергей Сүдер-оолович
ОНДАРНЫҢ

үр эвес аарааш, чырык өртемчейден чарлып чорутканын холбаштыр Республиканың болгаш Кызыл хоорайның хоочун чөвүлелдери ханы кажыдылдын өг-бүлезинге, ажы-төлүнге бол чоок кижилеринге илергейлеп тур. Мога-шылаг чок, ажы эш-өөрүңге эвилең-ээлдек, дузааргак чораан эживистин дугайы чырыктылыг тураскаал бистиң чүректеривиске кезээде артар бол кажан-даа өшпес.

Республиканың болгаш Кызыл хоорай
хоочуннар чөвүлелдери

Чаа-Хөл кожууннун уруг-чашка болгаш өг-бүлеге ачы-чедирер төвүнүн мурнундан Чаа-Хөл кожууннун организациаларына болгаш удуртукчуларга, хуу сайгарлыкчыларга «Помоги собраться в школу» деп акцияга идепкей киришкенинге четтиргенивис илередип тур бис. Чедир ачы-дузаңар кезээ мөңгедө алдар болзун!

Директор В.В. ДАМБАДУГА

ИЗВЕЩЕНИЕ

В администрацию муниципального района Сут-Хольский поступило заявление от гражданина Российской Федерации **Ожак Тахир Тарасовича** №664 от 15.10.2013 г. о предоставлении земельного участка по адресу: Республика Тыва, Сут-Хольский район, с. Суг-Аксы, ул. Ондар Лопсан, д. 104, с кадастровым номером 17:09:0401021:298 с общей площадью 1200 +/- 43 кв.м в аренде 1 (один) год из земель населенных пунктов для индивидуального жилищного строительства.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация муниципального района Сут-Хольский кожуун принимает письменные возражения по данному заявлению по адресу: 668150, Республика Тыва, Сут-Хольский кожуун, с. Суг-Аксы, ул. Бурбу, д. 16, телефон 83944521146.

Главный специалист по земельным и имущественным отношениям администрации кожууна Ч. Монгуш

В администрацию муниципального района «Чаа-Хольский кожуун Республики Тыва» поступило заявление от гражданина **Лопсан Кытыш Алексеевича** о предоставлении земельного участка в аренду сроком на 5 лет из земель населенного пункта с разрешением использования для индивидуального жилищного строительства расположенный по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Ак-Дуруг, ул. Сувак, дом 14 «а» общей площадью 790 кв.м кадастровым номером 17:14:0201009:220.

В рамках действующего законодательства администрация муниципального района «Чаа-Хольский кожуун Республики Тыва» в течение 30 дней со дня опубликования данной информации принимает письменные возражения по данному заявлению.

И.о. начальника отдела по имущественным и земельным отношениям администрации Монгуш

Меховая королева

28 и 29.10. с 9-18ч. в ДК Дзун-Хемчикской кожуунной администрации г. Чадаан.
30 и 31.10. с 9-18ч. в РЦК п. Шагонар.
01 и 02.11. с 9-18ч. в РДК с. Сарыг-Сеп.

ЯРМАРКА меховых изделий

Нутрия, норка, мутона
Пуховики, головные уборы

Огромный выбор осенних курточек от производителя!

РАССРОЧКА И КРЕДИТ

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редактор
И.М. ДАМБА-ХУУРАК.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редакторнун дузалакчызы — 2-30-69, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Нийтигел-политиктиг килдиз—2-17-91, 2-17-05. Экономика килдиз — 2-40-77. Социал камгалал болгаш хей-ниити амыдырал килдиз — 2-03-88. Окулга килдиз — 2-03-87. Реклама, чарлал килдиз — 2-18-10, сот.тел.: 8-923-383-78-88. Тел/факс (394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 6839. Чагыг 124. Номери парлагаче дужаганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялары

адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүккөн. Херекчелдери

дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).

Солунда парлагынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияны туружу-биле дуушпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылар дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.